

Institucionální pluralita: Problém, či řešení pro multietnický stát?

HANS VAN AMERSFOORT^{*}
University of Amsterdam, Nizozemí

Institutional Plurality: Problem or Solution for the Multi-Ethnic State?

Abstract: Ethnic groups form 'closed segments' within a state population. They are generally seen as posing a threat to political stability and as a source of violent conflicts. Reactions to this supposed threat have been the suppression of ethnic traits such as language or religion by forced assimilation, 'ethnic cleansing' or even genocide. A more peaceful reaction can be found in political systems that have tried to neutralise the disruptive effects of ethnicity by incorporating it in their basic institutions such as education. This *institutional plurality* can be found in several states and has two basic forms: a territorial one (Switzerland e.g.) or a non-territorial one (The Netherlands e.g.). Although *institutional plurality* offers a possibility of avoiding direct conflicts, it is not seen by everybody as an ideal solution. Opponents of *institutional plurality* point out that it tends to legitimate ethnic categorisation and thereby 'freezes' ethnic divisions in society and impedes individual development and social mobility.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 2: 201-214)

1. Úvod

Zřídka se stane, aby uběhl den aniž bychom četli novinách o etnických konfliktech nebo neviděli výbuchy etnického násilí v televizi. Tyto konflikty se dějí ve všech částech světa, v různých společnostech a v podmínkách různých politických uspořádání. Etnické konflikty se zdají být rozmanité, a proto není překvapující, že k jejich analýze a popisu již bylo vyvinuto několik teorií. V předešlém článku jsem tyto teoretické přístupy k problému multietnického státu popsal a předložil jsem návrh teorie etnicity v moderním státě [van Amersfoort 1991]. V této úvaze zopakuji obecnou strukturu předešlého článku, ale zaměřím se na jeden specifický problém tématu etnicity. Tento článek je zaměřen na roli „etnických institucí“. Chci zjistit, jak dalece může institucionální pluralita být řešením problémů multietnického státu.

Napřed předložím určité definice a načrtnu historické pozadí různých pohledů na vztah mezi „státem“ a „lidmi“. V oddílu třetím budu probírat reakce států na etnickou rozmanitost jejich obyvatelstva. Jednu z těchto reakcí, přijetí institucionální plurality, pak vybírám a rozebírám podrobněji v závěrečných pasážích.

1.1. Etnické skupiny a národnosti

K tomu, aby mohly být konflikty, musejí existovat zúčastněné strany. Některé z těchto stran nazýváme etnické skupiny, a když tyto etnické skupiny mají územní požadavky,

^{*}) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Hans van Amersfoort, University of Amsterdam, Institute for Social Geography, Nieuwe Prinsengracht 130, 1018 VZ Amsterdam, The Netherlands. Fax 0031 20 525 4051.

říkáme jim národnosti. Aby mezi etnickými skupinami docházelo k interakci, musíme mít více než jednu. Abychom poznali, že před námi stojí etnická skupina, musí dojít k rozdělení alespoň na dvě. Etnické skupiny definují jako takové strany, jejichž členství je dáno společným původem a sdílením komunikačních prostředků, tedy jazyka, systémů názorů a norem, stručně řečeno, sdílením kultury.

Při podrobném pohledu nejsou hranice etnické skupiny nikdy vyznačeny tak striktně, aby jedinou možností, jak se stát členem dané skupiny, bylo narodit se do ní. Ale je oprávněné tvrzení, že běžný způsob, jak se stát členem nějaké etnické skupiny, je narodit se v ní a být v ní vychováván. Etnické skupiny takto definované mají obyčejně vazbu s nějakým územím, ale ani to není nutné. Etnické skupiny mohou žít v roztroušených teritoriích, anebo žijí v komplikovaných vztazích s jinými etnickými skupinami. V Severní Americe jsme například mohli pozorovat (až donedávna) velmi komplikované struktury, v nichž kočovné či polokočovné kmeny měly určitá práva na území jinak obydlená usedlým obyvatelstvem. Soudobý Evropan tomuto na první pohled jen těžko rozumí, dokud si neuvědomí, že nám není například neznámé to, že právo honitby či rybolovu se nemuselo vztahovat jen na vlastníka daného pozemku či řeky. Není ani zapotřebí dodávat, že tento způsob uspořádání snadno vede ke konfliktům a potřebě nějaké formy vlády.

V moderních společnostech (a omezují se na jev etnika v soudobých společnostech) jsou to zvláště dva rysy, které vydělují etnickou skupinu od jiných společenských skupin či kategorií. Za prvé, etnické skupiny jsou mezigenerační. Za druhé, etnická forma třídění má přednost před jinými způsoby společenského zařazování, například podle věku, pohlaví, ekonomických zájmů atd. Když jedna z těchto charakteristik (již) neplatí, pak etnická skupina pomalu přestává existovat.

1.2. Způsoby a mody včlenění

V předešlém oddíle jsem dokládal, že etnické skupiny jsou skupiny v nějaké interakci mezi sebou navzájem, a proto jsou nějakým způsobem účastny na politickém konsensu. V moderních společnostech toto znamená, že obývají stejný stát. Dějinné procesy, které k tomuto vedly, jsou složité, ale analyticky můžeme rozlišit dva způsoby a dva mody včlenění. Tyto dva způsoby mají totiž následovně vliv na povahu etnických styků, a tudíž i na povahu případných konfliktů. První způsob je rozšíření vlády na území, která předtím ovládána nebyla. První modus, kterým se toto včlenění může uskutečnit, je hierarchický: vládnoucí třída rozšíří svou vládu na nová území a jeho obyvatelům dá status „nižší třídy“. Toto má za následek etnickou stratifikaci a kulturní dělbu práce. Tento modus včlenění je znám z kolonialismů různých druhů. Je výchozím bodem Hechterovy teorie vnitřního kolonialismu [Hechter 1975, Hechter a Levi 1979]. Druhý modus včlenění může být i následkem dobytí, ale takového, po němž zůstávají určité původní instituce do určité míry zachovány. Vláda se sama přizpůsobí již dříve existujícím institucím, což vyústí v „paralelní inkluzi“. Šíření britské vlády nad Irskem a Skotskem je příkladem těchto různých módů včlenění. Paralelní inkluze vede k etnické specializaci ve struktuře povolání. Vede k vertikálnímu dělení práce, které je složitější než pouhé dělení na nižší a vyšší.

Ale dobytí není jediným způsobem vzniku etnických skupin. Druhým způsobem je migrace. Ve všech společnostech došlo k nějaké formě migrace. Přistěhovalci mohou být částečně přivedeni patriarchálním vládcem, aby kolonizovali panenské části jeho území. Mohou být přivedeni jako otroci nebo přijít na základě svého vlastního rozhodnutí ve

větším či menším počtu. Mohou být zahrnuti nějakým hierarchickým způsobem po své migraci, tak jako afričtí otroci přivezení do Nového světa. Nebo mohou být plně přijati do nové společnosti a ztratit své etnické charakteristiky. Jsou také formy začlenění, které plynou z migrace, která je paralelním způsobem včlenění, kdy přistěhovalci jsou poznatelní, liší se v některých kulturních ohledech, ale nemohou být jednoduše zařazeni jako vyšší či nižší. Příkladem tohoto jsou skupiny ve Spojených státech obecně popisované jako „bílá etnika“.

Způsoby a mody včlenění tvoří dějinné pozadí existence etnických skupin a určují povahu etnických konfliktů v určitých společnostech. Popis jednotlivých konfigurací a identifikace mezietských vztahů v nich není záměrem této stati. Cenným přínosem k empirickým analýzám různých konfigurací byla studia již zemřelého Steina Rokkana a v poslední době i studie Mikesella a Murphyho [Rokkan a Urwin 1983, Mikesell a Murphy 1991].

2. Vláda, lidé a území

V evropském kontextu je etnický konflikt spjat se vzestupem novodobého státu. Složitý proces sdružování lidí, vlády a území byl uveden v pohyb patriarchálními vládci a jimi vytvořeným úřednictvem vládnoucím jejich územím. (K popisu a vysvětlení viz např. [Smith 1973, 1986, 1988, 1989; Gellner 1983; Zubaida 1989].) Zvláště ve Francii byli vládnoucí králové tak úspěšní v tomto procesu, že byli příčinou svého vlastního zániku. Jakmile bylo stmelení území, vlády a lidu dostatečně pokročilé, vznikla idea, že vláda nespočívá ve vládci, ale v oné entitě samé. Od té doby používáme názvu „suverénní stát“. Důraz se přesunul od vládců k ovládaným a oprávnění politického souhlasu se již nezakládalo na „vůli krále“, ale na „národě“ samém.

Anthony Smith dokazoval, že to, že národ je oprávněným nositelem legitimní vlády, zdrojem „obecné vůle“ zakládající se na jeho dějinách a osudu, je nepochybně moderní výmysl, mýtus, ale nebyl postaven na zelené louce [Smith 1988]. Mýtus národa předpokládá jednotu jako danou původně, zatímco ona byla ve skutečnosti vytvořena vládcem. Je však ale také nepopíratelné, že mýtus se na některých místech stal, alespoň do určité míry, realitou. Otázkou není tedy, jak dokazoval Walker Connor, co je národ, ale spíš kdy se obyvatelstvo dostatečně „asimilovalo“ (abych použil klasického pojmu Karla Deutsche) a stát byl dán teritoriem – je toto národ? [Connor 1990]. Důležitou událostí dávající mýtu přesvědčivou sílu může být výskyt válek, zvláště jsou-li bojovány dobrovolníky, a ne již jen nezúčastněnými skupinami profesionálních vojáků. Ale snad ještě důležitější, i když snad méně dramatickou událostí, která spojila lidi s územím, byl vzrůst komunikace spojený se státem zřizovanou infrastrukturou (silnice, železnice, průplavy) a začlenění do společné kultury prostřednictvím státem kontrolovaného školního systému a „národních“ hromadných sdělovacích prostředků.

Oprávnění vlády nad územím zakládající se na vůli lidí na něm žijících dalo vznik spřízněnému pojmu národního státu. Zároveň se však zrodil zásadně jiný pojem, pojem „občanství“. Tak jako u většiny pojmů, i původ pojmu „občanství“ sahá daleko do minulosti. Již v říši římské existoval podobný pojem občanství. Ale až se vzestupem moderního státu byl artikulován a stal se důležitou součástí politického myšlení. Na první pohled se zdá, že rozdíl mezi lidmi jako „národem“ anebo jako skupinou občanů není nikterak zásadní. Občanství se zdá být jen právní formou vyjádření národnosti. Ale není tomu tak. Občanství není pevnou daností, není samozřejmé, dá se získat a dá se ztratit. Základní vlastností občana je, že se účastní procesu vládnutí. Ne všichni

příslušníci „národa“ tedy musejí být občany. Občanství se vztahuje ke společenství, které není tvořeno dějinami a přirozeností, ale společenskou smlouvou. Toto je dobře vidět na případech národů, které se sestávají z přistěhovalců, jako je to ve Spojených státech. Kdyby národní stát nebyl modelem, ale skutečností, žádný rozdíl mezi národností a občanstvím by neexistoval. Ale tento rozdíl tu je a je příčinou konfliktů, když se etnické skupiny, které k národu patří, cítí vyloučeny z (plného) občanství. Pojem občanství má v sobě zakotvenu představu základní rovnosti, která je odlišná od modelu etnických skupin v národě hierarchicky zahrnutých [Marshall 1964: 71-73]. Toto je nejčastějším zdrojem konfliktů v moderním státě. Takový konflikt na sebe bere podobu separatistického hnutí. Takové skupiny buďto tvrdí, že jsou zvláštním národem s nárokem na vlastní území, nebo chtějí příslušet k jinému národu, který, jak říkají, jejich vlastní stát již uskutečnil. Ale není tomu nutně jen tak. Jejich záměrem také může být domoci se plného občanství v již existujícím národě. Toto například byla hlavní reakce černého obyvatelstva ve Spojených státech.

Když etnické skupiny již získaly občanství a mohou se účastnit politického života státu, mohou také tvořit politické strany založené na etnických kritériích. Pouhá existence etnických stran je často, zvláště americkými politology, viděna sama jako zdroj neřešitelných konfliktů [Rabushka a Shepsle 1974]. Politické systémy založené na etnických politických stranách podle nich postrádají prostor pro dialog a kompromis a chybí jim sdílený zájem o různé problémy, který normálně je pojistkou demokratického procesu. Toto je přesvědčivá logická dedukce. Ale v praxi nejsou etnické strany vždy jen faktorem rušícím demokratickou stabilitu. Vlády založené na systému etnických stran nemusejí právě odpovídat Westminsteru či Washingtonu a jejich modelu dvou stran, ale mohou vytvořit stabilní demokratické systémy [Lijphart 1977]. Systémy stran založené na etnickém dělení nemají větší tendenci degenerovat do politického násilí než systémy založené na dělení jiném [van Amersfoort a van der Wusten 1981]. Rabushka a Shepsle byli ve svých závěrech trochu ukvapení, ale přesto se nyní vrátíme k jejich teoreticky významné knize. Etnické skupiny nemusejí vždy tvořit vydělené strany, aby vstoupily na politickou scénu. Jiný způsob, kterým se mohou účastnit rozhodovacího procesu, je když utvoří „blok“ uvnitř jiné větší strany, jak bylo například zvykem ve Spojených státech u bílých etnických skupin.

Při shrnutí předešlého argumentu můžeme tvrdit, že jsou zásadně dva způsoby pojmání etnických konfliktů. První užívá modelu národa a státu. Deskriptivní hodnota tohoto modelu je omezená. To, že národ je jsoucno předcházející státu a vlastně jej tvořící, je většinou moderních vědců pokládáno za mýtus. Avšak preskriptivní stránka tohoto modelu má velký význam při vnímání etnických bojů a násilí. Řečeno výrazy tohoto modelu problém je určen jako nerovnováha mezi národními hranicemi a hranicemi státu. Řešení se hledá pomocí odstranění této nerovnováhy.

Druhý způsob pojmání se soustřeďuje na pojem občanství, kde stát je vnímán jako založený na politické vůli svých občanů. Zvláště ve státech, kde se přistěhovalectví významným způsobem podílelo na tvorbě obyvatelstva, kde je složen z různých národností získávajících občanství, se zdá, že tento model má větší deskriptivní hodnotu. Breton analyzoval, jak vize národa jako dané entity ustupovala vizi národa založeného na občanství ve francouzské Kanadě. Zajímavý je případ, kdy oba dva koncepty vcházejí do veřejného povědomí zároveň [Breton 1988]. Ale stejně jako u prvního typu, je i tady silnější stránkou tohoto modelu jeho preskriptivní stránka. V tomto pohledu je etnické násilí viděno jako výraz sociální nespravedlnosti a útlaču. Pozornost se soustřeďuje na

sociální reformu a zajištění plného občanství všem etnickým skupinám a nikoliv na reformulaci politických hranic. Právě proto, že tyto modely jsou spíše preskriptivní než deskriptivní, mají velký vliv na to, jak se lidé na etnické konflikty dívají. Zatímco v první polovině našeho století byly tyto konflikty viděny jako „národnostní otázky“, po druhé světové válce se pozornost zaměřila na zajištění „plného občanství“ různým etnickým složkám populace. Až v posledních několika letech krize v SSSR a jeho satelitech znovu otevřela debatu o vztahu mezi kulturním rozdělením a politickými hranicemi. Zároveň pak rostoucí počet přistěhovalců a institucionalizace přistěhovaleckých kultur v západní Evropě vedla k mobilizaci xenofobních skupin, které užívají modelu národa a státu nikoliv k určení politických hranic, ale k formulaci postoje k přistěhovalcům a přistěhovalectví.

3. Státy a etnická rozmanitost

3.1. Státy v akci

Se vzestupem státu a rostoucím vlivem státu na každodenní život jeho obyvatel se určitý stupeň homogenity stal nutnou podmínkou fungování společnosti. Ačkoliv teoreticky stát založen na národě již byl, během celého devatenáctého století sledovaly evropské státy aktivní politiku „budování národa“. Národní cítění bylo stvořeno a propagováno a jiné druhy identity byly učiněny na něm závislými. Pro Nizozemí byl tento proces sjednocování dobře popsán Knippenvergem a de Paterem [1988]. Způsoby, jimiž se státy pokoušely zvyšovat homogenitu a vyrovnávat se s kulturními rozdíly, se dají shrnout do následujících tří typů reakcí.

a. eliminace

Stát se může pokoušet potlačit určité kulturní vlastnosti násilím, nebo vytrvalou politikou „zkulturnění“ může potlačovat náboženství, jazyk či něco jiného. Příkladem této politiky je přísná politika francouzského státu vůči nefrancouzsky mluvícímu obyvatelstvu na vlastním území, ať se již jedná o holandsky mluvící obyvatelstvo francouzských Flander nebo occitánské, katalánské či baskické mluvčí na jihu. Konečnou formou eliminace je samozřejmě genocida, která je také svým způsobem řešením.

Konflikt nemusí vždy pocházet z centrální vlády. Může být také iniciován etnickými skupinami, které se považují za zvláštní národ nebo za národ připadající jinému státu. Separatismus a irredentismus jsou projevy tohoto typu konfliktů. Různými způsoby se všechny tyto reakce snaží o totéž: výsledkem má být homogenní obyvatelstvo státu, čehož se dosáhne eliminací kulturní rozmanitosti obyvatelstva státu.

b. marginalizace

Rysem této politiky je, že kulturní charakteristiky nejsou nějak zvlášť potlačené či zakázané, ale je popřen jejich vliv na veřejný život a rozhodování. Francouzský stát se například nesnažil ani tolik o eliminaci, jako spíš o marginalizaci starých místních francouzských kultur pomocí centralizovaného vzdělávacího systému. Zeměpisná kniha „Le tour de France par deux enfants“ G. Bruna, která byla hojně používaná ve francouzských školách, je vynikajícím příkladem této politiky. Obecně vzato sekulární stát tímto způsobem uspěl v eliminaci náboženství jako významného zdroje společenského chování. Proces marginalizace se samozřejmě odehrává u mnoha přistěhovaleckých skupin před našima očima v průběhu generací. To, co pro dědečky byly základní kulturní hodnoty, stalo se folkloristickými činnostmi vyplňující volný čas

vnoučat. Některé kulturní prvky se marginalizují snáz než jiné. Je například snazší marginalizovat náboženství tím, že stát je pokládán ne za morálního, ale za neutrálního činitele, než marginalizovat jazyk, protože každá vláda se musí vyjadřovat nějakým určitým jazykem.

c. institucionalizovaná pluralita

Třetí reakce se zakládá na snaze neutralizovat rušivé důsledky etnické rozmanitosti formou institucionalizace. Marginalizace se dá uskutečnit jen v dlouhodobém měřítku a při nepřítomnosti otevřených střetů. Když se zdá nemožné odlišnou kulturu vymýtit, jedinou možností zůstává její částečné přijetí. K institucionální pluralitě dochází v mnoha státech a v mnoha formách. Země s velkou regionální různorodostí mají často nějakou formu „federalismu“ zakotvenou v ústavním uspořádání. Problémem je pak nalézt rovnováhu mezi centrální mocí a regionální nezávislostí. Belgie se pokusila o nastolení míru mezi flámsky a valonsky mluvící částí země přebudováním unitárního belgického státu na federaci. V Nizozemí je (nebo byla?) pilarizace dobrým příkladem institucionální plurality jako reakce na náboženskou různorodost. Na tento jev, institucionální pluralitu, se blíže podíváme v následující části.

Nemám v úmyslu tvrdit, že tyto reakce jsou vždy vědomě plánovány „královským supermozkem“. Ačkoliv jsou případy, kdy se tato reakce dá popsat jako vědomá politika vlády či vládnoucí elity, jsou i případy, kdy nový stav je výslednicí působení několika společenských sil. Ať již jsou reakce vědomé či více méně náhodné, všem je společné to, že etnická rozmanitost je nazírána jako potenciálně nebezpečná a rušivá síla.

3.2. Státy v krizi

Přesto jsou i případy, které nám umožňují vidět etnické konflikty nikoliv jako příčinu, ale jako důsledek politické nestability. Když stát ztratí svou legitimnost a není již s to zajistit politický a ekonomický řád, politická opozice začne hledat prostředky vyjádření nesouhlasu a spolu s nimi i principy, na nichž by se dal založit řád nový. Pro příklady takového vývoje nemusíme chodit daleko. Současný vzestup národního cítění ve východní Evropě následoval po konci komunistické vlády jedné strany. Zánik habsburské a otomanské říše na konci první světové války byl také následován vlnou etnických a nacionalistických konfliktů.

V čase takových krizí často není žádný jiný základ pro politickou orientaci než etnické charakteristiky předávané z jedné generace na druhou. Zvláště po pádu diktátorské vlády chybí jakákoliv politická tradice (neexistují politické strany, odbory nebo nezávislé sdělovací prostředky), která by mohla formulovat nový politický řád. Kromě toho etnická hnutí jsou na první pohled jednoduchou a pohotově připravenou odpovědí na nejistoty krize. Jen když se dostanou k vládě, ukáže se, že jsou příliš simplicistní, než aby mohly být základem vlády. Jednota etnického hnutí je v nebezpečí rozpadu vždy, když ztratí jasného nepřítele. Pak se zviditelní vnitřní rozdíly v rámci hnutí.

4. Moderní stát a institucionální pluralita

4.1. Přistěhovalectví a institucionální pluralita

Víme již, že přistěhovalectví je jedním ze způsobů vzniku etnických skupin. Protože tato zkušenost je velmi živá v západní Evropě, začnu diskusi o institucionální pluralitě rozbořem situace přistěhovačů, kteří se stěhují do již existujících států.

Národy se vždy stěhovaly a vždy to bylo zdrojem styků a střetů. Velikost pohybů obyvatelstva, dopad migrace na život jednotlivce a osud společností v minulosti bychom neměli podceňovat. Avšak s upevněním státní moci a úspěchem ideologie národního státu se pohyby obyvatelstva staly předmětem státních opatření. Dnes již skoro automaticky rozlišujeme mezi mezinárodní migrací a migrací v rámci jednoho státu a předpokládáme, že první je mnohem problematičtější než druhé. Ale i vnitřní migrace je v mnoha státech regulována. Ve skutečnosti jsou mnohé státy tak velké a/nebo tak etnicky rozmanité, že zde není důvod předpokládat, že samo překročení státní hranice bude mít vliv na společenský dopad migrace samé. Avšak všechny státy i přesto dělají právně rozdíly mezi lidmi, kteří se přistěhovali, a těmi, kteří se přestěhovali, a tento rozdíly má nebo alespoň může mít společenský dopad.

Ať již byl význam migrace v minulosti jakýkoliv, je nutné říci, že množství lidí, kteří v současnosti migrují do jiných státních celků nebo v rámci jedné země, je větší než kdykoliv dříve. A v rozporu s ideologií národního státu a práva kontrolovat vstupy do země se ukazuje, že tento migrační proces se dá ztěžít, dá-li se vůbec, kontrolovat pomocí státních zásahů. Tímto způsobem přistěhovalectví zasahuje všechny rozvinuté – a mnohé nerozvinuté – státy a nutí je konfrontovat se s určitým stupněm etnické mobilizace. Přistěhovalci jsou si vědomi své vlastní kultury. Když přijdou v dostatečném počtu, pak také mají mobilizující účinek na hostitelskou společnost, který vede k většímu uvědomění vlastní kultury a k možnosti vzestupu xenofobních nálad. Nevyhnutelným následkem procesu etnické mobilizace je diskuse o občanství. Přistěhovalci jasně nepatří k národu, za jakých podmínek a kdy se ale mohou občany stát?

Přistěhovalectví vede, v různém měřítku a intenzitě, k institucionalizaci přistěhoveckých kultur. Kluby, tisk, kostely, mešity, zvláštní hodiny jazyka pro děti, různé druhy společných činností zaručují přetrvání ceněných aspektů domácí kultury. Tyto formy institucionalizace jsou zajímavé, když jsou nejen udržované přistěhovalci, ale také uznávané hostitelskou společností jako důležitá složka společenského života. V době, kdy má stát z velké části monopol na institucionální strukturu společnosti, etnické skupiny se ucházejí o státní podporu pro své instituce. To vede k diskusi o kladných a záporných aspektech institucionální plurality ve veřejném životě.

V době svého vzniku mají přistěhovecké instituce obecně vzato konzervativní povahu. Jsou, řečeno s McKayem, svou povahou „tradicionalistické“ [McKay 1982]. Snaží se vyhnout v co největší míře styku s hostitelskou společností. Ale na druhé straně se také většina z nich snaží zlepšit vyhlídky na uplatnění v hostitelské společnosti pro své rodáky. Přistěhovecké instituce většinou vyvinou ideologii, kterou se samy nahlíží jako jakýsi most mezi přistěhovalcem a hostitelskou společností. Nutně zde dochází k napětí mezi zachováním etnické kultury a přizpůsobením se společnosti hostitelské. Pro přistěhovecké vůdce je typické, že se s tímto napětím musejí vyrovnávat.

Institucionální pluralita může usměrňovat kontakt mezi skupinami a předcházet střetům. Příklady „institucionální plurality“ nacházíme již v období tvorby a nástupu moderního státu. V předprůmyslových městech například nacházíme populace institucionálně rozdělené do „etnických sousedství“ s určitou autonomií v právních i kulturních otázkách. Nejznámějším případem tohoto je samozřejmě židovské ghetto, ale tento druh institucionální plurality byl docela běžný v předprůmyslových městech po celém světě. Institucionální pluralita je řešením kulturní rozmanitosti, ale také přispívá k udržování etnických tradic. Avšak hodnocení etnických institucí je závislé na hodnotě,

kteřou připsáme na jedné straně zachování přestěhovalecké kultury, a na straně druhé účasti jednotlivců ve společnosti.

Pro skupiny se zdá být uchování jejich kultury pomocí institucionální plurality vyhlídkou velmi přitažlivou. Když toho některé skupiny dosáhnou, jiné se je snaží v tomto ohledu následovat. Poměrně nový jev masového přistěhovalectví v evropských společnostech tak změnil výměr situace pro autochtonní menšiny či „národnostní skupiny“. Toto je zvláště dobře viditelné ve Francii, která vždy měla velmi asimilační postoj jak k odlišným územním skupinám jako jsou Baskové, Bretonci či Flámové, tak i k přestěhovalcům.

Selhání asimilizačního přístupu vzhledem k novým přistěhovalcům, zejména arabsky mluvícím severoafričanům, a institucionalizace nových přistěhovaleckých kultur měla oživující vliv na místní menšiny, již dříve tam usazené. To samé v jiných kulisách se stalo v Kanadě, kde vzestup Parti Quebecois podnítil indiánské a eskymácké národy k vytyčení kulturních a územních nároků.

Institucionální pluralita může být následkem nutnosti vyrovnat se s hromadným přistěhovalectvím. Ale může být také následkem včlenování různých etnických menšin ve státě. Jak Nizozemí, tak Belgie se historicky vyznačují vysokým stupněm institucionální plurality. V takových případech se přistěhovanci dívají na tuto pluralitu jako na možnost uchování vlastní kultury. Nemůžeme porozumět zakládání islámských základních škol v Nizozemí bez toho, abychom vzali v úvahu tradici této země poskytovat vzdělání podle náboženské příslušnosti. Úroveň tradičního přijetí institucionální plurality je významným kontextovým faktorem pro vznik a trvání přistěhovalecké etnické skupiny. Zajímavým a poněkud znepokojivým rysem institucionální plurality je, že má tendenci k dělení, fragmentaci. Jakmile se přijme ideologie rovnosti kultur, je velmi těžké najít měřítko pro omezení skupin s nárokem na kulturní práva. Proč bychom měli respektovat jazyk, kterým mluví miliony, ale ne ten, který používá jen několik tisíc lidí? Proč by neměly všechny národy, jakkoli malé, mít právo na vlastní území? Zvláště když se diskuse postaví obecně, v absolutních měřítkách, je nemožné vnést do ní praktické a materialistické úvahy a aspekty. Vlastně jsme viděli stejný vývoj v případě dekolonizace, kdy se uznávaly nároky stále menších a menších států na plné členství ve Spojených národech.

4.2. Národnosti a institucionální pluralita

Většina toho, co bylo řečeno o institucionální pluralitě jako reakci na etnickou rozmanitost jakožto následek přistěhovalectví, platí i v případě národností. Vlastně jsme se již zmínili o propojenosti jejich postavení a vzájemném vlivu. Ale jsou zde i významné rozdíly. Národnosti jsou obvykle výsledkem prvního způsobu přičlenění, včlenění nových národů a území do rozšiřujícího se politického celku. Mají proto zeměpisně více méně koncentrovanou formu usídlení a dějinný vztah k území či „vlasti“. Jejich požadavek institucionální plurality na sebe proto často bere podobu snahy o nějakou formu místní nezávislosti. Klasickou reakcí na tento typ situace je federalizovaná struktura státu jako ve Švýcarsku nebo Rusku. Toto řešení je v praxi většinou mnohem složitější, než by se mohlo zdát z teorie. Obyvatelstvo takového území je málokdy tak homogenní, jak předpokládá ideologie nacionalismu. Ekonomické náklady na federalizaci, nebo ve vyhraněnějších případech na rozdělení, se snadno opominou v politických diskusích, ale nikoli v každodenním životě, když dojde na praktické záležitosti. Dějiny Balkánu po první světové válce ukazují jak velmi složité je

převést kulturní rozdíly do politických hranic, či dokonce hranic státu. Ale principiálně jsou formy institucionální plurality na územním základě možné, jak i ukazují konkrétní případy. (Problém jižních Tyrol například ztratil svou naléhavost díky ustanovení institucionální plurality pro tuto konkrétní provincii.)

Uplatňují se tu i nevýhody, které byly zmíněny v předešlé pasáži. Institucionální pluralita zmenšuje pravděpodobnost místních střetů, ale tvoří bariéru pro osobní styky. Váže například obyvatelstvo k zeměpisně mnohem omezenějšímu trhu práce než monoinstitucionální systém.

5. Institucionální pluralita: Problém, nebo řešení?

V minulém oddílu byla institucionální pluralita popsána jako více méně spontánní reakce na etnickou rozmanitost ve společnosti. V popisu byly již naznačeny některé (potenciálně) kladné a záporné stránky této reakce. V tomto oddílu se pokusím o jasnější pohled na výhody a nevýhody institucionální plurality a o nalezení odpovědi na základní otázku této stati.

K rozboru výhod a nevýhod institucionální plurality je nutné přesně určit, o jaké instituce nám jde, a také vyjasnit, na jaké úrovni rozboru se chceme pohybovat. Je nutné podotknout, že institucionální pluralita, o kterou se v této diskusi jedná, se musí týkat sféry veřejné. V dané chvíli se nezajímáme o instituce, které nejsou zaměřeny na tvorbu a/nebo rozdělování veřejných statků. Vezmeme-li v úvahu, že není vždy možné jasně rozlišit veřejné a soukromé a že tyto dvě oblasti spolu přicházejí do styku, bude užitečné vytýčit tuto hranici analyticky. Moderní stát řídí politickou účast, vzdělávání dětí, ustavuje předpisy upravující pracovní smlouvy a zdravotní péči a podílí se i na stavbě a přidělování bytů. Když mluvíme o institucionální pluralitě, zajímají nás instituce, které vykonávají funkce, které jsou zajišťovány i „obecnými“ či „státními“ institucemi a které nabízejí alternativu k „obecně veřejným“ institucím. Zvláštním případem takových institucí jsou politické strany, které samy samozřejmě nezajišťují tyto funkce, ale poskytují činitelům etnických institucí možnost zastoupení v politické sféře.

Charakter etnických institucí takto definovaných musí být nazírán v souvislosti se způsobem včlenění obyvatelstva do státního systému. Rozlišili jsme mezi hierarchickým a paralelním včleněním. Čisté formy hierarchické institucionální plurality, takové jako na „hlubokém Jihu“ Spojených států, není v této přednášce zapotřebí dále rozvádět. Dají se spíše než za příklady institucionální plurality považovat za příklady útlatu, protože budou nutně vždy nestabilní, nebudou-li podporovány politicky dominantní skupinou. Zajímavější jsou instituce, které jsou paralelní, nebo se alespoň snaží takovými být. V případě národností se tento požadavek dá splnit federalizací nebo regionální autonomií. V případě etnických skupin paralelní instituce dělí jen společenskou sféru a nečiní si žádné nároky na nezávislé zeměpisné celky. Důležitým aspektem ve vývoji institucionální plurality je časová perspektiva, kterou mají její vůdci a příznivci. Když jsem nyní řekl, že se tyto instituce snaží o to být paralelními, tak to implikuje, že mohou začít coby instituce znevýhodněné etnické skupiny. Holandský podpůrný systém čili „verzualizace“, který je dobrým příkladem paralelní institucionální plurality, začal snahou o emancipaci římských katolíků u protestantů. Když se tyto instituce formovaly, tak se o nich nedalo mluvit jako o paralelních, ale jejich účelem bylo stát se plně rozvinutou alternativou veřejných institucí. Funkce etnických institucí nejsou samozřejmě naprosto stejné pro všechny členy etnického společenství. Vůdci mohou ze svých rolí získat prestiž a politickou moc, zatímco obyčejným členům skupiny se

takových přímých výhod nedostane. V této diskusi omezíme celistvý průřez úrovněmi analýzy a budeme se zabývat jen obecnými výsledky institucionální plurality.

Zastánci etnické plurality ji vidí jako ideální řešení pro multietnický stát. Vidí ji jako uspořádání, které umožňuje vyvarovat se otevřených konfliktů a zároveň umožňuje každé skupině předávat své kulturní hodnoty další generaci. Jejich protivníci vidí strukturální pluralitu jako problematickou. Mají za to, že je nutně vnitřně konzervativním uspořádáním, které vede k prodlužování a dokonce posilování etnických rozdílů a které v důsledku toho vylučuje racionální prezentaci zájmů a řešení společenských problémů rokováním a kompromisy.

Obě tato hodnocení poukazují na empirické příklady, které jejich pozici podporují. Ve společenských vědách je vždy těžké rozhodnout tento typ sporu na základě empirických zkoumání. Není to tím, že by nám chyběly informace – dějiny nás zahrnují přemírou materiálu, ale ten je jen zřídka systematicky sebrán a takřka vždy umožňuje víc než jednu interpretaci.

Pozice pro a proti institucionální pluralitě nejsou proto založeny jen na empirických informacích. Jsou také výrazem širší politické a filozofické orientace. Zastánci názoru, že stát je vyjádřením „vůle národa“ (i když připustí, že tato je výsledkem, částečně náhodným, historických událostí), zdůrazňují nevyhnutelnou potřebu strukturovat společnost okolo hluboce zakořeněného pocitu příslušnosti. Vidí jedince především jako formované skupinou a patřící k ní. Teoretici orientovaní více univerzalisticky mají sklon nahlížet na stát spíš jako na historický výtvar zakládající se na zájmech a nacházející svou legitimitu v souhlasu „svobodných občanů“. Orientují se více na práva jednotlivce než na kulturní tradice. První skupina si cení tradice a stability, druhá má sklon dávat přednost změnám a modernitě. Tyto dvě složky, velká rozmanitost historických příkladů a propojení s obecným světovým názorem znesnadňují nějaké závěrečné hodnocení strukturální plurality. Avšak prvním krokem k takovému hodnocení by mohlo být vyjasnění toho, za jakých podmínek výhody a nevýhody hrají významnou roli.

Nevýhody pojmenovali jasně Rabushka a Shepsle ve svém rozboru politického procesu v multietnickém státě. Formulují teorii práce etnických stran v situaci, kdy etnicita byla nasycena, to jest etnické třídění získalo vrch nad jakýmkoliv jiným způsobem společenského zařazení. Nejsou s to vysvětlit, jak by k tomuto nasycení etnicity mohlo dojít. Vývoj problému prostě není součástí jejich teorie [Rabushka a Shepsle 1972: 62-65]. Z tohoto východiska budují teorii zakládající se na argumentaci obecné teorie her, kterou dospívají k závěru, že společnosti, ať již je v nich konfigurace etnických skupin jakákoliv, se budou automaticky vyvíjet buď směrem k „autoritářské vládě“, nebo přímo do občanské války. Svou teorii dokumentují řadou konkrétních rozborů, které jsou značně přesvědčivé. Jejich pesimistický pohled na situaci v Jugoslávii rozhodně nebyl přijat v době, kdy byla kniha publikována, ale byl potvrzen vývojem posledních let [Rabushka a Shepsle 1972: 183-189]. Jejich rozbor ukazuje, jak etnické strany mají sklon vidět politiku jako hru, v níž zájmy stran jsou zcela protikladné. Zajímavé je, že nepovažují institucionalizaci v podobě „federalizace“ a ve formě neteritoriálního „parallelismu“ za základně odlišné. Obě formy institucionalizace, jak jsme je viděli například v Jugoslávii a v Libanonu, považují za stejně náchylné k nestabilitě a otevřeným střetům. Obecně vzato, studie „etnicity“ mají sklon k tomu zabývat se buď „národnostmi“ nebo „etnickými skupinami“ a některé studie je dokonce považují za příznaky stejného problému. Rabushka a Shepsle jsou si vědomi některých odlišných

teorií, ale nepovažují je za možné alternativy. Nejznámější z těchto jiných teorií je Lijphartsova teorie „konsociatonální demokracie“. Proti Lijphartsově teorii mají tři námitky. Za prvé mají za to, že role elity, která jedná „v utajení“, není opravdu demokratická. Za druhé mají za to, že dříve či později se tyto „demokracie“ jako Belgie nebo Libanon stanou také nestabilními. A za třetí poukazují na vysoké náklady na institucionální pluralitu. První a třetí námitce se dá těžko odporovat, protože nedělají žádné srovnání s „utajeností“ ve fungování neetnických stran, jako na příklad ve Spojených státech, ani neprovádějí systematické srovnání nákladů na demokracie jiných typů. (Například volební systém Spojených států se zdá evropským očím velmi nákladný.) Těžko se bránit i druhé námitce, protože zde neurčují časový horizont. Dokud nevypukla občanská válka, můžeme vždy a v kterékoliv zemi očekávat její výbuch. Rabushka a Shepsle jsou tak okouzleni vlastní teorií, že alternativy prostě neberou vážně. Toto přimělo van Amersfoorta a van der Wustena k napsání studie o výbuchu politického násilí obecně a k hodnocení etnického faktoru v těchto událostech. Protože Rabushka a Shepsle studovali jen společnosti, kde bylo nutné brát etnický faktor v potaz, toto bylo dobrým testem jejich teorie. Van Amersfoort a van der Wusten našli právě tolik výbuchů násilí ve společnostech, kde etnický faktor hraje roli, jako ve společnostech, kde není anebo je bez významu. Autoři určili čtyři hlavní proměnné předpovídající výbuch násilí: v čele se ocitá nějaký vyvolenec mas, zrození demokracie s použitím násilí, nerealistická očekávání týkající se schopnosti státu zvětšovat ekonomický růst a existence státní byrokracie před zavedením volné soutěže [van Amersfoort a van der Wusten 1981: 467-485]. Může zde být sice souvislost mezi existencí etnických stran a nestabilitou demokracie, protože existuje i spojitost mezi existencí etnických stran a náhlým objevením hrdiny davu, ale tato závislost je viděna jako nepřímá. Van Amersfoort a van der Wusten mají sklon vidět etnické konflikty spíše jako následek než jako příčinu politické nestability. Tím se samozřejmě nezpochybňuje velký význam práce Rabushky a Shepsla pro porozumění již existujícím etnickým konfliktům.

Podobně jako odpůrci institucionální plurality mají tendenci soustřeďovat se na nevýhody institucionální plurality a poukazují na případy, kdy tak byl narušen pokojný vývoj, zastánci vyzdvihují situace, kde se institucionální pluralita ukázala být proveditelným řešením etnických rozdílů. Zdá se, že Nizozemí a Švýcarsko jako příklady „teritoriální“, respektive „paralelní“ formy úspěšné institucionální plurality dokazují, že institucionální pluralita je řešením pro etnicky rozdělený stát. Jejich argumenty také berou v potaz otázku, kterou Rabushka a Shepsle opomíjejí: „Co způsobuje, že nasycenost etnického faktoru v čase kolísá?“ Neboť víme o etnických rozdílech, které byly významné, ale v průběhu dějin ztratily svou sílu a vehemenci. Lijphart popsal fungování společností, kterým se podařilo překlenout takové rozdíly pomocí institucionální plurality. Není náhodou, že to byl holandský politolog, který si položil tuto otázku a razil pojem „konsociacionální demokracie“. Holandský „pilarizovaný systém“, který umožnil pokojnou emancipaci římských katolíků a obecnou spolupráci skupin hluboce odlišných jak přesvědčením náboženským tak i sekulárním, je snad nejlepším případem vědomě vytvořeného systému institucionální plurality. Institucionální pluralita však hrála významnou úlohu po celé šestnácté a sedmnácté století v překonávání náboženských sporů. Jedinou významnou výjimkou je Severní Irsko, které vykazuje vývoj plně v souladu s teorií Rabushky a Shepsla. To nás přivádí zpět k otázce po tom, co by umožnilo fungování systému institucionální plurality. Když

dáme dohromady analytické postřehy navržené Lijphartem a rozbor navržený van Amersfoortem a van der Wustenem, můžeme vyslovit tři podmínky:

Za prvé, se nutnou podmínkou zdá určitý postupný politický a ekonomický vývoj. Ale i když takový systém není výsledkem vědomého politického procesu, nedochází k „okamžitému stvoření“. Druhou podmínkou je, že členové etnické skupiny musí mít status „občanství“ nebo na něj realisticky aspirovat. Alespoň teoreticky musí být přijata právní zásada stejné spoluúčasti. Když je jedno nebo více „etnik“ vyloučeno ze spoluúčasti, pak ztrácí místo ve společnosti. Jen pokud mohou lidé něco ztratit, kombinuje se jejich prvotní zaměření s jinými úvahami. V takovém případě je institucionální pluralita zapojuje do celé struktury společnosti. Pro vůdce těchto institucí se fungování celé struktury společnosti stává potvrzením, že to stojí za to podřídit některé vlastní potřeby jednáním o rámcovějších otázkách na politické scéně. Aby splnilo svou roli, vedení musí být sdostatek silné na jednu stranu proto, aby zajistilo skupinové cíle, a na stranu druhou musí mít také „výchovný efekt“ na své následovníky. Jen pokud uspěje v seznámení svých následovníků s pravidly politické hry „konsociacionální demokracie“, může se vyhnout demagogickým postupům zvyšování nabídek.

Jen v těchto značně křehkých podmínkách skýtá institucionální pluralita řešení problému etnické rozmanitosti moderního státu. Pozoruhodný moment ve vývoji holandského pilarizovaného státu je to, že se nezačal drobit v dobách těžkých zkoušek za druhé světové války. Naopak poskytl základ pro znovuvybudování holandské společnosti v deseti velmi těžkých poválečných letech. Je ironií dějin a osudu, že po tomto úspěchu se význam starých náboženských a sekulárních ideologií zmenšil a ty byly postupně zmarginalizovány. Pilarizovaná společnost ztratila v šedesátých letech našeho století mnoho ze své legitimnosti, zvláště pro mladé lidi.

6. Závěr

Není možné jednoznačně říci, že institucionální pluralita je nutně řešením problému multietnického státu. Pokoušel jsem se ukázat, že úloha institucionální plurality v celkovém politickém procesu se různí v závislosti na okolnostech. V kontextu „státu v krizi“ vytváří institucionální pluralita rámec pro vyslovení etnických požadavků a pro narůstání napětí. To se dá ukázat na příkladu toho, jak se ve střední Evropě krize bývalých komunistických států promítla do etnických konfliktů. Ovšem musíme si uvědomit, že některé z těchto států (SSSR, Jugoslávie) byly budovány na základě uznání existence „národnosti“, a jiné přistoupily k institucionalizaci etnického faktoru mnohem méně, nebo se ho vůbec snažily potlačit (Maďarsko, Rumunsko).

Zdá se, že v obdobích politických zmatků jsou zde vždy xenofobní pocity, které se dají využít, a vlastně ani nezáleží na tom, zda etnicita byla institucionalizována nebo zda etnický faktor má s krizí vůbec co do činění. Vzestup antisemitismu v Německu po první světové válce nám může připomenout, že pobouření nemusí mít vždy „skutečný obsah“, aby se mu podařilo probudit násilí.

Institucionální pluralita zřejmě přispívá k řešení etnických napětí mezi obyvatelstvem státu jen v podmínkách relativně dlouhých obdobích postupného politického a ekonomického vývoje. Avšak podmínky úspěšného fungování institucionální plurality se zdají být v dnešním světě dost vzácné a dají se stěží vědomě vytvořit.

Je příliš optimistické domnívat se, že institucionální pluralita nabízí řešení problémů multietnického státu, ale bylo by zbytečně pesimistické mít za to, že nemůže být jeho částí.

Přeložila Anna Pilátová

HANS VAN AMERSFOORT je profesorem kulturní geografie na Amsterodamské univerzitě. Hlavním oborem jeho zájmu je přistěhovalectví se zvláštním zřetelem k problematice imigrantů v Nizozemí. Dále se zabývá rolí národností v moderním státě. O všech těchto otázkách publikoval řadu knih a článků v holandštině a angličtině.

Literatura

- Amersfoort, Hans van 1991. „Nationalities, Citizens and Ethnic Conflicts: Towards a Theory of Ethnicity in the Modern State.“ Pp. 12-19 in *States and Nations. The rebirth of the „nationalities question“ in Europe*, ed. by Hans van Amersfoort and Hans Knippenberg. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- Amersfoort, Hans van and Herman van der Wusten 1981. „Stability and Ethnic Parties.“ *Ethnic and Racial Studies* 4: 476-485.
- Breton, Raymond 1988. „From Ethnic to Civil Nationalism: English Canada and Quebec.“ *Ethnic and Racial Studies* 11: 85-102.
- Connor, Walker 1990. „When is a nation?“ *Ethnic and Racial Studies* 13: 92-103.
- Francis, E. K. 1976. *Interethnic Relations. An Essay in Sociological Theory*. New York: Elsevier.
- Gellner, Ernest 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Hechter, Michael 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. London: Routledge.
- Hechter, Michael and Margaret Levi 1979. „The comparative analysis of Ethnoregional Movements.“ *Ethnic and Racial Studies* 2: 260-274.
- Knippenberg, Hans a Ben de Pater 1988. *De Eenwording van Nederland*. Nijmegen: SUN.
- Lijphart, A. 1977. *Democracy in Plural Societies: A comparative exploration*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Marshall, T.H. 1964. *Class, Citizenship and Social Development*. New York: Doubleday and Co.
- McKay, James 1982. „An Explanatory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena.“ *Ethnic and Racial Studies* 5: 395-420.
- Mikesell, Marvin and Alexander B. Murphy 1991. „A Framework for the Comparative Study of Minority-Group Aspirations.“ *Annals of the Association of American Geographers* 81: 581-604.
- Rabushka, Alwin and Kenneth A. Shepsle 1972. *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*. Columbus, OH: Charles E. Merrill Publ. Comp.
- Rokkan, Stein and Derek W. Urwin 1983. *Economy, Territory and Identity: Politics of West European Territory*. London: Sage.
- Schermerhorn, R. A. 1970. *Comparative Ethnic Relations*. New York: Random House.
- Smith, Anthony D. 1973. „Nationalism. A trend report and annotated bibliography.“ *Current Sociology* 21.
- Smith, Anthony D. 1979. „Towards a Theory of Ethnic Separatism.“ *Ethnic and Racial Studies* 2: 21-35.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origin of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, Anthony D. 1988. „The Myth of the Modern Nation and the Myths of Nations.“ *Ethnic and Racial Studies* 11: 1-26.

Smith, Anthony D. 1989. „The Origins of Nations.“ *Ethnic and Racial Studies* 12: 340-367.

Zubaida, Sam 1989. „Nations Old and New.“ *Ethnic and Racial Studies* 12: 329-339.

Milan Kučera: *Populace České republiky 1918-1991*

Česká demografická společnost a Sociologický ústav AV ČR vydaly společně publikaci *Populace České republiky 1918-1991* (198 stran, cena 40 Kč). Publikaci lze zakoupit v Sociologickém ústavu AV ČR (Jilská 1, 110 00 Praha 1, paní Vlháčková).

Populační vývoj České republiky 1994

Katedra demografie a geodemografie vydala publikaci *Populační vývoj České republiky 1994*. První část obsahuje analýzu demografických procesů v posledních letech, druhá osm referátů z česko-francouzského semináře o rodinách a domácnostech v ČR podle dat posledních sčítání (108 tabulek, 26 grafů, celkem 143 stran, cena 80 Kč). Publikaci lze zakoupit na katedře demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta UK, Albertov 6 po předchozí domluvě se sekretářkou katedry paní Günzelovou, tel. 24 91 54 72, l. 2191.